

MACIEJ ANDRZEJEWSKI

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0001-8440-2426>

PRAWO DO SĄDU KOŚCIELNEGO WYRAZEM WOLNOŚCI RELIGIJNEJ

The Right to Ecclesiastical Adjudication as an Expression of Religious Freedom

Abstract: Niniejsze opracowanie analizuje problematykę prawa wiernych Kościoła katolickiego do sądu kościelnego jako elementu wolności religijnej, wskazując jego podstawy normatywne. W opracowaniu podkreśla się, iż jurysdykcja sądu kościelnego jest wyrazem władzy pasterskiej, której źródłem jest misja powierzona przez Chrystusa, a jej wykonywanie wpisuje się w wewnętrzne prawo Kościoła. Prawo polskie gwarantuje wolność religijną i autonomię Kościoła, jednak nie przyznaje *explicite* prawa do sądu kościelnego jako prawa podmiotowego, natomiast prawo wiernego do sądu kościelnego wynika z endogennego prawa Kościoła i nie można go wyprowadzać bezpośrednio z prawa egzogenego. Ponadto wskazuje się w opracowaniu, iż istnieją w Kościele katolickim podstawy prawne świadczące o występowaniu w prawie kanonicznym instytucji samodzielności jurysdykcyjnej sądu kościelnego, która nie została skodyfikowana w formie zasady procesowej, lecz może zostać zrekonstruowana na podstawie obowiązujących norm prawnych.

MACIEJ ANDRZEJEWSKI – dr; absolwent prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz prawa kanonicznego na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II; doktor nauk społecznych w dyscyplinie nauk prawnych (doktorat obroniony na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego) oraz doktor nauk społecznych w dyscyplinie prawo kanoniczne (doktorat obroniony na Wydziale Prawa, Prawa kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego); laureat stypendium Ministra Nauki dla wybitnych młodych naukowców; kierownik i wykonawca w krajowych i międzynarodowych grantach badawczych finansowanych ze środków Narodowego Centrum Nauki oraz Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego; adiunkt w Katedrze Norm Ogólnych i Teorii Prawa na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne, system relacji Kościół-państwo, prawo do sądu, wolność religijna.

Abstract: This study analyzes the issue of the right of the faithful of the Catholic Church to access ecclesiastical courts as an element of religious freedom, highlighting its normative foundations. The paper emphasizes that the jurisdiction of the ecclesiastical court is an expression of pastoral authority, which originates from the mission entrusted by Christ, and its exercise is embedded within the internal law of the Church. Polish law guarantees religious freedom and the autonomy of the Church; however, it does not explicitly recognize the right to an ecclesiastical court as a subjective right. Instead, the right of the faithful to an ecclesiastical court arises from the Church's endogenous law and cannot be derived directly from exogenous law. Furthermore, the study points out that there are legal grounds within the Catholic Church that indicate the existence of the institution of the jurisdictional autonomy of the ecclesiastical court in canon law. Although this has not been codified as a procedural principle, it can be reconstructed based on existing legal norms.

Key words: canon law, system of Church-state relations, right to trial, religious freedom.

Pojęcie „jurysdykcja” etymologicznie wywodzi się od łacińskiego słowa *iuridictio*, *-onis* i oznacza „całokształt władzy sądowniczej i działalności służącej do przeprowadzenia postępowania rozpoznawczego i wyrokowania”¹. W prawie kanonicznym przez jurysdykcję rozumie się „prawo i obowiązek sprawowania rządów wewnątrz Kościoła, przy czym uważa się, że jest to władza we właściwym znaczeniu pasterska i że powinna być wykonywana z pełną miłości pokorą (J 21, 15–17; 1P 5, 1–4)”². Przypomnieć w tym kontekście należy postanowienia Konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium*, gdzie wskazuje się, iż biskupi sprawują władzę w imieniu Chrystusa osobiście i jest ona własna, zwyczajna i bezpośrednia, choć jej wykonywanie kierowane jest w ostatecznej instancji przez najwyższą władzę Kościoła i ze względu na dobro Kościoła lub wiernych może być w pewnej mierze ograniczane. Co istotne, na mocy tej władzy biskupi mają święte prawo i obowiązek wobec Pana stanowienia praw dla swych poddanych,

¹ J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2009, s. 540.

² G. O'Collins, E. Farrugia, *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych*, <http://www.opoka.org.pl/slownik/ltk/jurysdykcja.html> [3.05.2025].

sprawowania sądów i kierowania wszystkim, co należy do dziedziny kultu oraz apostołatu (n. 27)³.

Jak słusznie zauważa się w literaturze przedmiotu, sądownictwo związane jest z dziejami człowieka od początku jego istnienia, także we wspólnocie Kościoła, która jest napełniona obecnością Boga⁴. Kościół, którego głową jest Chrystus, stanowiący Lud Boży i realizujący Boży plan zbawienia jest społecznością ludzką, dlatego też do rozwiązywania zaistniałych w nim konfliktów oraz wprowadzania ładu w społeczności Ludu Bożego konieczne jest istnienie sądownictwa kościelnego, które realizuje swoją misję poprzez kanoniczny proces sądowy jako najdoskonalszą formę rozwiązywania konfliktów. Z tego powodu prawo Kościoła katolickiego tworzy system kanonicznego prawa procesowego, składający się z elementów, tj.: zupełności struktur stosujących prawo, procedur w ramach, których prawo to jest stosowane oraz zasad, którymi należy się kierować obierając drogę sądową, czego wynikiem jest wyrokowanie w imię Boże, jako zgodne z planem Bożym⁵.

W odniesieniu do procesów sądowych Jan Paweł II w jednym ze swoich przemówień rojalnych wskazał, iż aby działalność sądów kościelnych rzeczywiście stanowiła wyraz misji Kościoła, musi zawsze uwzględniać jego naturalny jak i nadprzyrodzony wymiar a obowiązkiem Kościoła jest ten zamiysł rozpoznawać, chronić i wspierać, zgodnie z jego misją⁶. Potwierdził to również papież Franciszek w 2015 r., reformując procesy o stwierdzenie nieważności małżeństwa i wskazując, iż Pan Jezus, łaskawy Sędzia i Pasterz, powierzył Apostołowi Piotrowi oraz jego następcom – papieżowi i biskupom – władzę kluczy, aby mogli w Kościele pełnić dzieła sprawiedliwości i prawdy. Ta najwyższa

³ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia Lumen gentium*, 21 XI 1964, „Acta Apostolicae Sedis” (AAS), 57(1965), s. 5–67; Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 104–166.

⁴ A. Dziega, *Władza sędziego kościelnego*, w: *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11–12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 17.

⁵ M. Greszata-Telusiewicz, *System kanonicznego prawa procesowego*, „Człowiek – Rodzina – Prawo”, 2012, nr 1, s. 10. Na temat wyznaczników specyfiki systemu prawa kanonicznego tj.: przedmiot i zakres kanonicznych unormowań prawnych, upodmiotowienie kanonicznoprawne, charakter źródeł prawa kanonicznego oraz sposób zabezpieczania poszanowania kanonicznych norma prawnych, zob. F. Lempa, *Kompetencje, uprawnienia i obowiązki w Kościele katolickim*, Białystok 2013, s. 51–59.

⁶ T. Rozkrut, *Zagadnienia procesowe w przemówieniach rojalnych papieża Jana Pawła II*, w: *Urzędy sądowe – władza i służba*, s. 106.

i powszechna władza, wzmacnia i chroni władzę pasterzy poszczególnych Kościołów lokalnych. Z tej władzy wynika, że pasterze mają święte prawo oraz obowiązek, by w imieniu Pana sądzić swoich wiernych⁷.

Ponadto zgodnie z kan. 1419 § 1 KPK/83⁸ to biskup diecezjalny jest sędzią pierwszej instancji w każdej diecezji dla wszystkich spraw niewyjętych spod jego władzy. Ponadto przysługuje mu wszelka władza zwyczajna, własna i bezpośrednia, jaka jest wymagana do jego pasterskiego urzędu i obowiązany jest on rządzić powierzonym mu Kościołem patrykularnym z władzą ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, zgodnie z przepisami prawa⁹.

Mając powyższe na uwadze, należy zgodzić się z twierdzeniem prezentowanym w literaturze przedmiotu, iż wolność religijna stanowi przymiot wszystkich jednostek w państwie, zapewniając ochronę ich społecznej egzystencji, jak i funkcjonowanie Kościoła. Z tej racji państwo zobowiązane jest zapewnić każdemu człowiekowi ochronę jego indywidualnej wolności religijnej w granicach wyznaczonych przez prawo¹⁰. Przypomnieć w tym miejscu trzeba, iż zgodnie z Deklaracją o wolności religijnej *Dignitatis humanae* prawo do wolności religijnej jest rzeczywiście zakorzenione w samej godności osoby ludzkiej, którą to godność poznajemy przez objawione słowo Boże i samym rozumem. To prawo osoby ludzkiej do wolności religijnej powinno być w taki sposób uznane w prawnym ustroju społeczeństwa, aby stanowiło prawo cywilne (n. 2)¹¹. Zauważyć przy tym należy, iż Deklaracja Dykasterii Nauki Wiary *Dignitas infinita* podkreśla, że tylko poprzez uznanie istotowej

⁷ Franciscus PP., *Litterae apostolicae motu proprio datae Mitis Iudex Dominus Iesus quibus canones Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur*, 15 VIII 2015, AAS, 107(2015), s. 958–970; tekst polski: Franciszek, List apostolski motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* reformujący kanony Kodeksu prawa kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski), Tarnów 2015.

⁸ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25 I 1983, AAS, 75(1983), pars II, s. 1–317, tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego* promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku, stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022 (KPK/83).

⁹ M.I. Andrzejewski, *Realizacja zasady kontradyktoryjności w kanonach Kodeksu prawa kanonicznego po reformie procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa papieża Franciszka (dyspozycyjność i niezawistość)*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich”, 31(2021), nr 34, s. 27–28.

¹⁰ P. Jabłońska, *Wolność religijna w prawodawstwie polskim*, „Libertas Religiosa”, 2022, nr 1, s. 41.

¹¹ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Declaratio de libertate religiosa Dignitatis Humanae*, 7 XII 1965, AAS, 58(1966), s. 929–946; tekst polski: Sobór Watykański II,

godności istoty ludzkiej, która nigdy nie może zostać utracona, możliwe jest zagwarantowanie tej charakterystyce nienaruszalny i bezpieczny fundament. Bez odniesienia ontologicznego uznanie godności ludzkiej byłoby zdane na łaskę i niełaskę różnych i arbitralnych ocen. Jedynym warunkiem, aby można było mówić o godności przynależnej osobie samej w sobie, jest jej przynależność do gatunku ludzkiego, stąd prawa osoby są prawami człowieka (n. 24)¹².

Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie o normatywne podstawy zakresu jurysdykcji sądów kościelnych oraz zapoczątkowanie badań nad zasadą wynikającą z autonomii i niezależności Kościoła i Państwa, każdego w swoim zakresie, tj. samodzielności jurysdykcyjnej sądu kościelnego. W artykule udowodniona zostanie teza, zgodnie z którą wiernemu Kościoła katolickiego w Polsce przysługuje prawo do sądu kościelnego w oparciu o przepisy prawa endogenicznego Kościoła, natomiast nie może on wywodzić tego uprawnienia bezpośrednio z prawa egzogenicznego obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej. Weryfikacji również zostanie poddana hipoteza badawcza, zgodnie z którą w Kościele katolickim istnieje samodzielność jurysdykcyjna sądu kościelnego, która nie jest wyrażona *expressis verbis* w normach prawnych, jest więc ona nieskodyfikowana, ale znajduje oparcie w obowiązujących przepisach prawa.

Szukając odpowiedzi na postawione pytania badawcze, w niniejszym opracowaniu wykorzystano metodę dogmatyczno-prawną w celu precyzyjnego ustalenia treści norm prawnych dotyczących zakresu jurysdykcji sądu kościelnego oraz metodę komparatystyczną, porównując konstrukcję prawa do sądu w porządku prawnym Kościoła katolickiego i Rzeczypospolitej Polskiej.

1. W poszukiwaniu normatywnych podstaw jurysdykcji sądu kościelnego

W art. 53 ust. 1 Konstytucji RP¹³ ustawodawca zagwarantował każdej osobie fizycznej, niezależnie od jej obywatelstwa, wolność religii, na którą

Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 410–421.

¹² Dicastero per la Dottrina della Fede, *Dichiarazione Dignitas infinita circa la dignità umana*, 2 IV 2024, „Bollettino della Sala Stampa della Santa Sede”, 588, 8 IV 2024; tekst polski: <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2024/04/08/0284/00588.html#polacco> [1.06.2025].

¹³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.) (Konstytucja RP).

składa się wolność przyjmowania religii i jej wyznawania oraz wolność jej uzewnętrzniania¹⁴. Z natury rzeczy wolność jest taką sferą życia człowieka, w którą organy państwa nie mogą ingerować. Oznacza to zatem, że tylko jednostka może zdecydować o skorzystaniu z przysługującej jej wolności, a tym samym innym podmiotom w tym zakresie nie przysługują żadne kompetencje¹⁵. Innymi słowy, wolność wyznania to prawo o charakterze osobistym, nierozzerwalnie związane z tożsamością i wewnętrznymi przekonaniami człowieka. Państwo ma obowiązek szanować tę wolność, ponieważ wynika to z troski o godność człowieka, która przejawia się w naturalnym dążeniu jednostki do odkrywania i przeżywania wartości transcendentnych, dlatego to dążenie powinno być uznane, szanowane i chronione¹⁶.

Zgodnie zaś z ust. 2 art. 53 Konstytucji RP wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują. Wobec jednoznacznego brzmienia przytoczonego przepisu ustawy zasadniczej, odnosząc się do zasad techniki legislacyjnej, zauważyć należy, iż *a prima vista* jest to katalog zamknięty, ponieważ ustawodawca enumeratywnie wymienił elementy składowe wolności religijnej i nie posłużył się zwrotem charakterystycznym dla katalogu otwartego, takim jak „w szczególności” lub innym podobnym.

Mimo iż w literaturze przedmiotu spotkać można twierdzenie, iż analizowany przepis ustawy zasadniczej gwarantuje wolność wyboru religii, co oznacza, iż przynależność do kościoła lub innego związku wyznaniowego zobowiązuje do przestrzegania wewnętrznego prawa danej wspólnoty, ponieważ dotyczy praw i obowiązków jednostki, a ochrona lub dochodzenie tych praw jest możliwa tylko w oparciu o system sprawiedliwości obowiązujący w danym kościele lub wspólnocie religijnej¹⁷, trudno *expressis verbis* z art. 53 ust. 2 Konstytucji RP wyinterpretować prawo Kościoła do jurysdykcji, a tym samym prawo wiernego do poddania swojej sprawy sumienia sądowi kościelnemu.

¹⁴ M. Florczak-Wątor, art. 53, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2023.

¹⁵ P. Winczorek, *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2003, s. 87.

¹⁶ P. Sarnecki, art. 53, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016.

¹⁷ <https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/sad-koscielny/> [5.06.2025].

Mając na względzie przyjętą przez ustrojodawcę metodę regulacji materii wolności wyznania, zasadnie twierdzi się w orzecnictwie Trybunału Konstytucyjnego, iż art. 53 Konstytucji RP i art. 25 Konstytucji RP mają charakter komplementarny i winny być rozpatrywane jako pewna całość przy wykorzystaniu wykładni systemowej¹⁸. Odnosząc się do przedmiotowego judykatu, przytoczyć należy zatem normę art. 25 ust. 3 Konstytucji RP, zgodnie z którą stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego. Pojęcie „w swoim zakresie” doprecyzował Sąd Najwyższy, wskazując, iż do swojego zakresu kościoła lub związku wyznaniowego należy zaliczyć nie tylko ich działalność religijną *sensu stricto*, ale również ich wewnętrzną organizację, hierarchię, kompetencje i stosunki między jednostkami, organami i innymi podmiotami struktury kościoła lub związku oraz elekcję i obsadę personalną urzędów sprawujących kult, zajmujących się nauczaniem lub zarządzaniem, a także kwestie odnoszące się do przyjmowania albo wykluczania wiernych ze wspólnoty, łącznie z ich pozycją w ramach wspólnoty i relacjami z jej organami i strukturą¹⁹. Podobnie wskazana norma konstytucyjna wprost nie wyraża prawa Kościoła do własnej jurysdykcji, a wiernego nie wyposaża w prawo podmiotowe związane z dochodzeniem swoim roszczeń przed sądem kościelnym.

Wydaje się, iż dopiero Konkordat w art. 5 jednoznacznie przesądził, iż przestrzegając prawa do wolności religijnej, Państwo zapewnia Kościołowi katolickiemu, bez względu na obrządek, swobodne i publiczne pełnienie jego misji, łącznie z wykonywaniem jurysdykcji oraz zarządzaniem i administrowaniem jego sprawami na podstawie prawa kanonicznego²⁰. W doktrynie wskazuje się również, że art. 5 Konkordatu jest uszczegółowieniem zasad autonomii i niezależności Kościoła w jego zakresie²¹. W orzecnictwie sądowym podkreśla się również, że sądy kościelne nie pełnią funkcji wymiaru sprawiedliwości w Polsce i nie stanowią organów władzy sądowniczej. Są

¹⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r., sygn. akt U 10/07, Lex nr 562823.

¹⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 2016 r., sygn. akt IV CSK 529/15, Lex nr 2080076.

²⁰ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. 1998, nr 51 poz. 318 (Konkordat)).

²¹ P. Borecki, *Funkcja stabilizacyjna konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z 1993 r.*, „Przegląd Prawa Publicznego”, 2019, nr 5, s. 37.

one częścią instytucji wyznaniowej, a między sądami kościelnymi a powszechnymi występuje rozdzielnosc jurysdykcji. Oznacza to, iż w sądach kościelnych orzeka się na podstawie prawa kanonicznego, podczas gdy sądy powszechne opierają się na obowiązującym prawie krajowym²².

Prawodawca kościelny w kan. 1401 KPK/83 postanowił, że *iure proprio et exclusivo* Kościół rozpoznaje sprawy dotyczące rzeczy duchowych i związanych z duchowymi oraz naruszenie ustaw kościelnych oraz wszystkie sprawy, w których wchodzi w grę grzech, w tym co dotyczy ustalenia winy i wymierzenia kar kościelnych. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, kanon ten jest próbą rozdzielienia własnej jurysdykcji Kościoła od jurysdykcji państwa²³. Zauważyć przy tym należy, iż zakres przedmiotowy analizowanej normy dotyczy *causae spirituales*, które na mocy prawa Bożego powierzone zostały wyłącznej jurysdykcji sądu kościelnego oraz *causae mixte*, które pod pewnymi względami należą do jurysdykcji Kościoła, a pod innymi do jurysdykcji państwa, a także sprawy związane z naruszeniem ustaw kościelnych oraz innych, gdzie w grę wchodzi czyn, który nosi w sobie znamię grzechu, powodując naruszenie prawa Bożego, nawet gdy zachowanie to nie narusza ustaw kościelnych²⁴. Oznacza to zatem, że rozstrzygnięcia trybunału kościelnego we wskazanych sprawach muszą być akceptowane przez sądy państwowe jako ostateczne i prawnie wiążące²⁵. Przedmiotowe stanowisko potwierdził również papież Franciszek, wskazując, iż na podstawie własnego prawa Kościół posiada wyłączną jurysdykcję w sprawach małżeństw kanonicznych i sakramentalnych, tym samym potwierdził uprawnienia biskupa diecezjalnego, sędziego, a także trybunału, do rozeznawania i ostatecznego, wiarygodnego rozstrzygania przedkładanych spraw małżeńskich ochrzczonych²⁶.

²² Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 27 maja 2013 r., sygn. akt IV SA/Wa 2049/12, Lex nr 1609353.

²³ C. De Diego-Lora, *Postępowanie sądowe w ogólności*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1049.

²⁴ J. Krukowski, *Sądy w ogólności*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 5: Księga VII: Procesy, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 15–16. Zob. G. Sheehy, *The Canon Law: Letter & Spirit: A Practical Guide to the Code of Canon Law*, London 1995, s. 812.

²⁵ L. Wrenn, *Trial in General*, w: *New Commentary on the Code of Canon Law*, red. J. Beal, J. Coriden, T. Green, New York – Mahwah 2000, s. 1617.

²⁶ W. Wenz, *Proces o nieważność małżeństwa według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka w tradycji kanonicznej*, Wrocław 2016, s. 245.

Norma kan. 1671 KPK/83 wyraźnie stanowi, iż sprawy małżeńskie ochrzczonych należą, na mocy prawa własnego do sędziego kościelnego, natomiast sprawy dotyczące czysto cywilnych skutków małżeństwa należą do sądownictwa świeckiego, chyba że prawo partykularne stanowi, że gdy sprawy te są traktowane wpadkowo i dodatkowo, mogą być rozpoznawane i rozstrzygane przez sędziego kościelnego. Podobnie w zakresie spraw karnych prawodawca kościelny postanowił w kan. 1311 § 1 KPK/83, iż Kościół posiada przyrodzone i własne prawo karcenia sankcjami karnymi wiernych, którzy popełnili przestępstwo. *Ratio legis* tej normy wywodzi się z nauczania Soboru Watykańskiego II, który określił Kościół mianem *Misterium Salutis*, a więc jest to wspólnota Bosko-ludzka, której zadaniem jest prowadzenie ludzi do celu nadprzyrodzonego prawa kanonicznego, jakim jest zbawienie dusz. Ze względu na ten właśnie cel Kościół posiada *nativum et proprium ius* karania tych wiernych, którzy dopuścili się przestępstwa, stanowiącego przeszkodę w osiągnięciu życia wiecznego²⁷.

2. W poszukiwaniu zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu kościelnego

Relevantna z punktu widzenia niniejszych rozważań jest teza spotykana w teorii prawa, zgodnie z którą samodzielność jurysdykcyjna jest przymiotem każdego sądu, natomiast różnie kształtuje się jej zakres²⁸. Biorąc pod uwagę, iż samodzielność jurysdykcyjna sądu kościelnego może mieć charakter zróżnicowany, jak ma to miejsce w poszczególnych procedurach sądowych prawa świeckiego²⁹, w pierwszej kolejności należy podjąć próbę odpowiedzi na pytanie, czy z norm systemu prawa kanonicznego można zrekonstruować zasadę samodzielności jurysdykcyjnej sądu kościelnego?

²⁷ J. Krukowski, P. Kaleta, *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*: t. 4/2: Księga VI: Sankcje karne w Kościele zreformowane przez papieża Franciszka, Poznań 2022, s. 17.

²⁸ M. Wąsek-Wiaderek, *Zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu*, w: *System prawa karnego procesowego. Zasady procesu karnego*, t. 3, cz. 2, red. tomu: P. Wiliński, red. naczelny systemu: P. Hofmański, Warszawa 2014, s. 1276. Zob. również: Ł. Błaszczak, *O tzw. ograniczonej samodzielności jurysdykcyjnej sądu cywilnego w procesie cywilnym*, w: *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych. Materiały konferencyjne Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Postępowania Cywilnego*, Szczecin –Niechorze, 28–30 IX 2007 r., red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009, s. 135.

²⁹ Szeroko na ten temat zobacz: M.I. Andrzejewski, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu w procedurach sądowych*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 2016, nr 15, s. 33–51.

Należy już na wstępie zwrócić uwagę, iż koncepcja zasad procesowych jest istotnym, jeśli nie niezbędnym elementem poznania zagadnień procesowych, operowania pojęciami procesowymi, a także ich stosowania. Pojęcie zasady procesowej jest tak fundamentalne dla procesu, że żaden system prawa nie może obejść się bez definiowania zasady procesowej³⁰. Jak wskazuje się w literaturze, zasady procesowe to idee, którymi należy kierować się w procesie, a w przypadku nadania im mocy norm prawnych stanowić będą wyznaczniki stosowania i interpretacji innych norm prawnych. Ponieważ zasady są na tyle ogólne, że obejmują wszystkie węzłowe kwestie w procesie, wyznaczają one model procesu³¹.

Na szczególną rolę norm procesowych w prawie kanonicznym zwracał uwagę kardynał Zenon Grocholewski, który podkreślał, iż unormowania zawarte w księdze *De processibus* normują bardzo delikatną sferę życia człowieka dotyczącą sprawiedliwości. Dlatego aby nie doszło do pogwałcenia najbardziej fundamentalnych praw i niesprawiedliwości, polegającej na znieważaniu nakazu Chrystusa – co Bóg złączył, człowiek niech nie rozłącza – niezbędne jest takie ukształtowanie norm procesowych, które będą z jednej strony precyzyjne, z drugiej zaś zapewnią obronę praw wiernych i dobra publicznego oraz umożliwią wykrycie prawdy obiektywnej³². Szukając definicji zasady procesowej na gruncie prawa kanonicznego, warto odnieść się do porównań etymologii łacińskiego słowa *principium* i polskiego określenia zasada. Oba te pojęcia odnoszą się do normy podstawowej, która staje się wyznacznikiem dla dalszych rozstrzygnięć³³. W podobnym tonie o zasadach procesowych pisze Arroba Conde, który nazywa zasady procesowe *presupposti disciplinare*, a więc są to założenia organizacyjne, hipotetyczne, określa je również mianem przypuszczalnych tez, a wszystkie one odnoszą się do postępowania w sądzeniu sprawy³⁴. Zasady procesowe prawa kanonicznego wyrastają z Ludu Bożego, który jest Mistycznym Ciałem Chrystusa, żyjącym w Duchu

³⁰ M. Cieślak, *Zasady procesu karnego i ich system*, w: tenże, *Dzieła wybrane*, t. 4, red. S. Waltoś, Kraków 2011, s. 21–22.

³¹ S. Waltoś, *Naczelne zasady procesu karnego*, Warszawa 1999, s. 4.

³² Z. Grocholewski, *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, „Kościół i Prawo”, 1990, nr 7, s. 91.

³³ A. Dziega, *Zasada poszukiwania prawdy obiektywnej w procesie kanonicznym*, w: *Kościelne prawo procesowe – prawo rodzinne. Materiały i studia*, t. 4, red. A. Dziega, M. Greszata, P. Telusiewicz, Lublin 2007, s. 172.

³⁴ M. Arobba Conde, *Diritto processuale canonico*, Roma 2001, s. 268.

Świątym, dlatego ich interpretacja musi uwzględniać naturę sądownictwa kościelnego³⁵.

W literaturze przedmiotu dokonano podziału zasad procesowych na zasady odnoszące się do stron, do których zalicza się zasady kontrykcyjności, równości stron oraz dwustronności. Ponadto wyróżniono zasady odnoszące się do sędziów, do których zalicza się zasady odpowiedzialności przewodniczącego oraz kolegiałności. Wskazano także na zasady odnoszące się do przedmiotu sporu, do których zalicza się zasady litiskontestacji oraz litispendencji. Uznano również zasady odnoszące się do rozstrzygnięcia sporu, do których zalicza się zasady apelacyjności oraz niepodważalności dekretów i wyroków przedstanowczych³⁶. Mając na względzie fakt, iż w systemie prawa kanonicznego, oprócz zasad o charakterze dyrektywalnym, występują również zasady opisowe niewyrażone *expressis verbis* w normach kodeksowych i nie znajdując we wskazanej klasyfikacji zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu kościelnego, zasadnym wydaje się przeprowadzenie analizy poszczególnych norm praw kanonicznego pod kątem odpowiedzi na pytanie o istnienie w kościelnym prawie procesowym tej zasady.

Przy formułowaniu zasady prawnie nieskodyfikowanej należy po pierwsze stwierdzić, że w określonym systemie prawnym obowiązują określone normy prawne wyraźnie przez ustawodawcę ustanowione. Zwrot „wyraźnie ustanowione” powinno się rozumieć jako sytuację, w której normy mogą być odtwarzane na podstawie wydanych przepisów prawa i według niespornych reguł wykładni. Po drugie należy wskazać, iż rozważane normy mają wspólne uzasadnienie aksjologiczne. Po trzecie, na tej podstawie należy wnioskować, że w określonym systemie prawnym obowiązuje jakaś norma – zasada mająca większe znaczenie niż normy wyraźnie ustanowione³⁷. Dalsze badania będą starały się odpowiedzieć na pytanie, czy z norm kodeksowych można zrekonstruować zasadę samodzielności jurysdykcyjnej sądu kościelnego?

Próbując zdefiniować pojęcie analizowanej zasady, wydaje się, że przez samodzielność jurysdykcyjną sądu kościelnego należałoby rozumieć kompetencję tego sądu do samodzielnego rozstrzygania zagadnień faktycznych

³⁵ M. Greszata-Telusiewicz, *Klasyfikacja kanonicznych zasad procesowych*, „Człowiek – Rodzina – Prawo”, 2013, nr 8(17), s. 23.

³⁶ Taż, *Iudicium cum principiis – kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, Lublin 2008, s. 219–398.

³⁷ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa – zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974, s. 115–116.

i prawnych oraz brak związania rozstrzygnięciem innego sądu lub organu. Zwrócić należy również uwagę, iż o samodzielności jurysdykcyjnej można mówić w kilku aspektach. Po pierwsze, można mówić o samodzielności jurysdykcyjnej jako o pewnej kategorii pozanormatywnej, w której określi się jej teoretyczne podstawy. W tym kształcie jest możliwe mówienie tylko o postulowanym modelu samodzielności i dlatego rozważania te mogą stanowić wtedy postulaty *de lege ferenda*. Po drugie, samodzielność jurysdykcyjna może być postrzegana jako pewna kategoria *in concreto* odnosząca się do konkretnego systemu prawa. Po trzecie, samodzielność jurysdykcyjną można również odnosić do kognicji sądu wyznaczonej przez przedmiot postępowania. Po czwarte zaś, samodzielność jurysdykcyjna może być odwołaniem do konkretnej kwestii należącej do kognicji sądu³⁸.

Patrząc na naturę i misję Kościoła, zauważyć należy, że skuteczne wykonywanie władzy sędziowskiej musi prowadzić do powierzenia sędziemu dyskrecjonalnej władzy w prowadzeniu procesów. Pamiętać bowiem należy, iż sędzia rozstrzygając spory między wiernymi, działa w imieniu Chrystusa, dlatego też decyzja sędziego staje się niezawisła, wolna i podejmowana jest w sumieniu³⁹. Odnosząc się do wolności, warto przytoczyć przemówienie papieża Jana Pawła II z 1983 r. do Trybunału Roty Rzymskiej, w którym podkreślił, że sędzia pełniący kierowniczą rolę w procesie ma zagwarantowaną wolność w podejmowaniu decyzji⁴⁰.

Poszukując samodzielności jurysdykcyjnej sądu kościelnego, należy zastanowić się, czy z kanonów obowiązującego kodeksu można zrekonstruować zasadę samodzielności jurysdykcyjnej sądu kościelnego. Na początku należałoby odwołać się do kan. 16 § 3 KPK/83, zgodnie z którym interpretacja dokonana w formie wyroku sądowego lub aktu administracyjnego w poszczególniej sprawie, nie ma mocy ustawy i wiąże jedynie osoby oraz dotyczy spraw, dla których została wydana. Z kanonu tego wynika, że interpretacja prawa dokonana w wyroku sądowym czy dekrete, reskrypcie lub nakazie, a więc w akcie o charakterze administracyjnym dotyczy jedynie spraw, dla których została wydana i jedynie osób, których dotyczy, także jeśli została opublikowana, a nie promulgowana. Wyrok sądowy lub akt administracyjny, odpowiednio do autorytetu organu go wydającego może posiadać wartość o charakterze dyrektywalnym. Natomiast, jeśli wyrok lub

³⁸ P. Hofmański, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego*, Katowice 1988, s. 35.

³⁹ S. Pikus, *Niezawistość sędziego kościelnego*, Lublin – Sandomierz 2009, s. 156.

⁴⁰ T. Rozkrut, *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej (1979–2003)*, Tarnów 2003, s. 97.

akt administracyjny nie został wydany przez ustawodawcę, nie przysługuje mu walor interpretacji autentycznej⁴¹.

Wnosząc *a contrario* z kan. 16 § 3 KPK/83 należy dojść do wniosku, że ani wyrok sądowy, ani akt administracyjny nie wiąże sądu kościelnego, a więc może on rozstrzygać samodzielnie zagadnienia faktyczne i prawne. Z kolei wyroki i akty administracyjne należałoby traktować jedynie jako dowód z dokumentów, które podlegałyby ocenie sędziego kościelnego, zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodów. Wydaje się zatem, iż wspomniany kanon może stanowić podstawę do rekonstrukcji samodzielności jurysdykcyjnej sądu kościelnego. Ponadto należy dokonać porównania norm zawartych w kan. 1671 KPK/83 i kan. 1401 KPK/83. Analiza wskazanych kanonów prowadzi do wniosku, iż orzeczenia innych sądów, w tym sądów państwowych nie mają skutków prawnych w porządku kanonicznym. Niemniej jednak, brak w kan. 1671 KPK/83 określenia *et exclusivo*, a zawartego w kan. 1401 KPK/83 nie wyklucza możliwości odmiennych ustaleń faktycznych⁴². Brak związania sądu kościelnego orzeczeniem sądu państwowego oraz możliwość poczynienia odmiennych ustaleń faktycznych prowadzą do wniosku, iż sąd kościelny może samodzielnie rozstrzygać zagadnienia nie tylko prawne, ale i faktyczne, ponieważ nie jest związany ustaleniami poczynionymi przez sąd państwowy. Wynika to również z norm prawa krajowego wyrażonego w Konstytucji RP, zapewniającego Kościołowi katolickiemu wolność religii, a tym samym autonomię i niezależność, o której mowa w art. 25 ust. 3 ustawy zasadniczej, a która została uszczegółowiona w zakresie wyłączności jurysdykcji sądu kościelnego w art. 5 Konkordatu.

3. Próba rekonstrukcji prawa wiernego do sądu kościelnego

W literaturze przedmiotu zasadnie wskazuje się, iż prawo do sądu stanowi fundament praw człowieka i chrześcijanina, ponieważ każdy człowiek ma prawo do sprawiedliwości, a tym samym do ochrony sądowej jego uprawnień przed kompetentną władzą⁴³. Poszukując uprawnień wiernego do sądu kościelnego, w pierwszej kolejności należy się zastanowić, czy tej ochrony może dochodzić na gruncie ustawy zasadniczej czy prawa kanonicznego?

⁴¹ Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego, t. 1: Księga I: Normy ogólne, red. J. Krukowski, Poznań 2003, s. 69.

⁴² Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego, t. 5: Księga VII: Procesy, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 329.

⁴³ R. Sztuchmiller, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000, s. 20.

Artykuł 45 ust. 1 Konstytucji RP stanowi, że każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Przedmiotowa norma została usytuowana w rozdziale poświęconym wolnościom i prawom osobistym człowieka i obywatela, dlatego też może ona stanowić podstawę prawa podmiotowego przysługującego jednostce. Usytuowanie przedmiotowej normy w Konstytucji RP wskazuje na autonomiczny charakter prawa do sądu, ponieważ ma być samoistny i podlega ochronie niezależnie od naruszenia innych praw podmiotowych⁴⁴. W utrwalonym orzecznictwie sądu konstytucyjnego prawo do sądu obejmuje prawo do uruchomienia postępowania sądowego oraz prawo do odpowiednio ukształtowanej procedury sądowej, zgodnie z zasadami sprawiedliwości, jawności i dwuinstancyjności, a także prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia⁴⁵. W literaturze przedmiotu można zaś spotkać szerszą konstrukcję normatywną prawa do sądu, na którą składają się prawo dostępu do sądu i prawo do odpowiednio ukształtowanej procedury sądowej oraz prawo do uzyskania ostatecznego rozstrzygnięcia sprawy, a także prawo do uzyskania skutecznej egzekucji wyroku wydanego przez sąd⁴⁶.

Postawić należy zatem pytanie, czy sądy kościelne należą do kategorii sądów, o których stanowi Konstytucja RP? Na tak postawione pytanie odpowiedzieć należy przecząco, ponieważ nie sprawują one wymiaru sprawiedliwości w rozumieniu przepisów prawa polskiego, a ich funkcjonowania nie sankcjonuje ustawa państwowa. Nie oznacza to jednak, że można podważać sądowy charakter działalności trybunałów kościelnych, wyznaczony zakresem ich zadań i funkcji, albowiem działają one na terenie Rzeczypospolitej Polskiej legalnie⁴⁷. Ten tok rozumowania potwierdza również Sąd Najwyższy, który w jednym z swoich judykatów z 1926 r. stwierdził, że sądy duchowne rzymsko-katolickie nie wchodzą do państwowej organizacji sądowej, ponieważ oparte są na zasadach wyznaniowych i tymi zasadami

⁴⁴ A. Wróbel, *Glosa do trzech wyroków Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sejmowy”, 2000, nr 1, s. 208.

⁴⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2007 r., sygn. akt. SK 7/06, Lex nr 322157.

⁴⁶ M. Florczak-Wątor, *Prawo do sądu jako prawo jednostki i jako gwarancja horyzontalnego działania praw i wolności*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2016, nr 3(31), s. 54.

⁴⁷ J. Misztal-Konecka, *Dokonywanie czynności procesowych przed sądem kościelnym jako okoliczność wyłączająca odpowiedzialność za naruszenie dóbr osobistych*. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 12 stycznia 2017 r., I ACA 676/16, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 23(2020), s. 435.

związane są w swojej wewnętrznej działalności. Oznacza to, że sąd duchowny katolicki powołany jest do orzekania o ważności lub nieważności sakramentu małżeństwa, co w żadnym przypadku nie leży w kompetencji sądu powszechnego i co czyni niemożliwym uchylenie przez Sąd Najwyższy wyroku sądu duchownego⁴⁸.

Orzecznictwo to wzmacnia również stanowisko doktryny, które podkreśla, iż sąd kościelny *de lege lata* nie jest innym sądem lub organem w rozumieniu ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych⁴⁹, ponieważ przez „inne organy orzekające” należy rozumieć organy państwowe, a nie organy należące do jakichkolwiek organizacji kościelnych, a jeżeli taka była intencja ustawodawcy, to powinna ona być *expressis verbis* zapisana w ustawie⁵⁰. Wydaje się zatem, iż obywatel, będący jednocześnie wiernym Kościoła katolickiego nie może bezpośrednio z art. 45 Konstytucji RP wywodzić swojego prawa podmiotowego do sądu kościelnego. Wobec powyższego należy poszukać przedmiotowego uprawnienia na gruncie przepisów prawa kanonicznego.

Poszukiwania prawa wiernego do sądu kościelnego w prawie kanonicznym rozpocząć należy od analizy uprawnień, jakie przysługują wiernym chrześcijanom. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że służą one ochronie praw człowieka ochrzczonego w społeczności Bosko-ludzkiej. Ich ontologiczna podstawa wynika zaś z godności osoby ludzkiej widzianej przez pryzmat naturalny i nadprzyrodzony w kontekście powołania człowieka do udziału w misji Kościoła w świecie⁵¹. Zauważyć przy tym należy, że Kościół jest ustanowiony przez Boga jako wspólnota Ludu Bożego, a nie przez ludzi jako wspólnota państwowa, dlatego poznając prawdę objawioną przez Boga, człowiek obowiązany jest do jej przyjęcia, a przez chrzest wszczepiony zostaje w Chrystusa i staje się osobą w Kościele. Od tego momentu jest podmiotem obowiązków i uprawnień, nie są one mu nadawane, ale tylko deklarowane, przy czym zapewnia się ich ochronę⁵².

⁴⁸ A. Fastyn, *Jurysdykcja sądu konsystorskiego w świetle przepisów prawa małżeńskiego z 1836 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 62(2010), z. 1, s. 116.

⁴⁹ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. 2024, poz. 334 ze zm.).

⁵⁰ M. Andrzejewska, M.I. Andrzejewski, *Czy sąd kościelny jest innym sądem lub organem w rozumieniu art. 44 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych?*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL”, 10–11(2014–2015), z. 1, s. 5–17.

⁵¹ J. Krukowski, *Wierni chrześcijanie*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 2/1: *Księga II: Lud Boży*, red. J. Krukowski, Poznań 2005, s. 23.

⁵² Tamże, s. 24.

Kościół posiada konieczne środki do zapewnienia odpowiedniej ochrony prawnej i sprawiedliwości w wewnątrzkościelnych relacjach życia społecznego, uznając i przywracając wiernym należne im prawa. Ten właśnie cel przyświecał prawodawcy kościelnemu, statuującemu kan. 221 § 1 KPK/83, który uznaje prawo wiernego do odwołania się do kompetentnego forum kościelnego w celu dochodzenia skutecznej ochrony swoich praw⁵³. Prawodawca kościelny w kan. 221 § 1 KPK/83 stanowi, iż wiernym przysługuje legalne dochodzenie przysługujących im w Kościele uprawnień oraz ich obrona na właściwym forum kościelnym, a zgodnie z przepisami prawa oznacza to uprawnienie wiernych do korzystania z pomocy sądu nie tylko w sytuacji, gdy ich prawa są naruszane, ale także gdy nie są uznawane⁵⁴. W literaturze przedmiotu wskazano, iż prawo do sądu kościelnego jest prawem podstawowym, zakazującym jakichkolwiek ograniczeń charakteru podmiotowego⁵⁵.

Zastanowić się przy tym należy, czy z prawa do sądu wynika uprawnienie stron do żądania przeprowadzenia postępowania w określonym czasie? Zgodnie z obowiązującym kan. 1453 KPK/83 sędziowie i sądy mają troszczyć się o to, by wszystkie sprawy zostały zakończone jak najszybciej, bez uszczerbku dla sprawiedliwości, tak żeby w sądzie pierwszej instancji nie przeciągały się ponad rok, w sądzie drugiej instancji zaś ponad sześć miesięcy. Zauważyć przy tym należy, iż prawodawca w ten sposób ustanowił terminy maksymalne trwania procesu kanonicznego w pierwszej i drugiej instancji. Porównując obowiązujące rozwiązania z kodeksem z roku 1917⁵⁶, zauważyć należy, iż terminy maksymalne zostały skrócone o połowę. Zgodnie bowiem z kan. 1620 KPK/17 termin maksymalny trwania procesu w pierwszej instancji wynosił dwa lata, a w postępowaniu odwoławczym rok.

W literaturze przedmiotu słusznie podnosi się, iż choć w pojedynczych przypadkach terminy oznaczone w kan. 1453 KPK/83 przez sądy były dotrzymywane, to jednak w przeważającej części spraw dochodziło do ich przekroczenia. Przyczyny tego stanu rzeczy należy upatrywać zarówno po stronie sądu, jak i uczestników postępowania. Z jednej strony, strony postępowania oraz świadkowie notorycznie nie stawiali się w wyznaczonych

⁵³ D. Cenalmor, J. Miras, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 2022, s. 471.

⁵⁴ Szttychmiller, *Sądownictwo kościelne*, s. 21.

⁵⁵ Krukowski, *Wierni chrześcijanie*, s. 39.

⁵⁶ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti PP. XV auctoritate promulgatus*, 27 V 1917, AAS, 9(1917), pars II, s. 3–521.

terminach na przesłuchania czy badania u biegłych, w tym psychologów, co skutkowało koniecznością wyznaczania nowych terminów i w efekcie, opóźnieniem w toku postępowania. Z drugiej strony, to właśnie strony często udzielały odpowiedzi na pisma sądowe z opóźnieniem, co również przyczyniało się do wydłużenia postępowania. W odniesieniu do przyczyn leżących po stronie sądu, wskazuje się na niewystarczającą liczbę pracowników w stosunku do liczby spraw oraz na obciążenie sędziów obowiązkami pozasądowymi, takimi jak działalność duszpasterska czy praca naukowa, co ograniczało ich możliwości organizacyjne i merytoryczne w zakresie spraw sądowych⁵⁷. Wydaje się zatem, iż odpowiednie tempo procedowania, mimo iż nie zostało wpisane do kan. 221 § 1 KPK/83, jak uczynił to ustrojodawca państwowy w art. 45 Konstytucji RP, również ma istotne znaczenie dla prawodawcy kościelnego i jest jedną z cech prawa do sądu kościelnego. Zauważyć przy tym należy, iż w prawie polskim procedowanie sądowe ma odbywać się bez nieuzasadnionej zwłoki, natomiast w prawie kanonicznym jak najszybciej. Wydaje się zatem, iż z tej konstrukcji normatywnej można wyprowadzić wniosek, iż szybkość procedowania jest istotną wartością w obu porządkach prawnych, zapewniając nie tylko prawo do wniesienia sprawy do sądu, ale również jej rozstrzygnięcie w odpowiednim terminie bez uszczerbku dla praw podmiotu ją wnoszącego.

* * *

W zakres przedmiotowy wolności wyznania opisany w ustawie zasadniczej w art. 53 ust. 2 *expressis verbis* nie wchodzi ani jurysdykcja sądu kościelnego, ani prawo wiernego do sądu kościelnego. Wynika to z niepoprawnej konstrukcji tego przepisu z punktu widzenia techniki legislacyjnej, ponieważ wyznacza on katalog zamknięty elementów wchodzących w zakres analizowanej wolności. Poprawna konstrukcja normatywna tego przepisu powinna zawierać otwarty katalog uprawnień wynikających z wolności sumienia i wyznania, ale również wprost wskazywać na kompetencję w zakresie jurysdykcji sądu wyznaniowego w sprawach swoich wiernych. Zauważyć przy tym należy, iż mimo że prawo polskie nie przyznaje *explicite* prawa do sądu kościelnego jako prawa podmiotowego, to poprzez gwarancję wolności religijnej oraz autonomii Kościoła katolickiego, zapewnia mu przestrzeń do samodzielnego regulowania

⁵⁷ K. Karsten, *Orzeczenie nieważności małżeństwa. Aplikacja kan. 1095 nr 3 w wyrokach coram Sobański*, Kraków 2017, s. 81.

wewnętrznych spraw, w tym także kwestii jurysdykcji sądowej. Innymi słowy, sądy kościelne nie są częścią krajowego wymiaru sprawiedliwości, ale funkcjonują w ramach porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej na mocy Konkordatu. Nie są one sądami w rozumieniu ustawy zasadniczej, dlatego prawo do sądu kościelnego nie wynika bezpośrednio z przepisów prawa polskiego, lecz znajduje swoje normatywne podstawy w prawie kanonicznym. Prawo wiernego do dochodzenia swoich spraw przed sądem kościelnym stanowi istotny przejaw wolności religijnej, rozumianej nie tylko jako swoboda wyznania, ale także jako prawo do życia zgodnego z zasadami społeczności Ludu Bożego.

Ponieważ kanonistyka nie stworzyła zamkniętego katalogu zasad procesowych konstytuujących *iudicium*, słusznie zaważa się w literaturze przedmiotu, iż zaproponowany przez M. Greszatę katalog należy rozszerzać zarówno w kontekście rodzajów zasad już wypracowanych przez procesualistykę, jak i ściśle związanych z *iudicium*⁵⁸. W tych duchu należy odczytywać zapoczątkowaną przedmiotowymi rozważaniami dyskusję nad zagadnieniem samodzielności jurysdykcyjnej sądu kościelnego. Szczegółowych badań wymaga w tym kontekście pytanie, czy na gruncie prawa kanonicznego samodzielność jurysdykcyjna sądu kościelnego spełnia kryteria, od których zależy wyodrębnienie zasady procesowej. Czy w systemie prawa kanonicznego samodzielność jurysdykcyjna niesie ze sobą aksjologiczną doniosłość, a także przedstawia szczególnie ważne cele? Ponadto, czy posiada odmienne od innych zasad procesowych cechy konstytutywne? Co więcej należy zastanowić się również, czy da się wskazać na gruncie prawa kanonicznego istnienie przepisów, które na nią wskazują? Czy wreszcie samodzielność jurysdykcyjna sądu kościelnego cieszy się w prawie kanonicznym powszechnością stosowania normy procesowej jako zasady? Wskazane dylematy zasługują na pogłębione rozważania w osobnym opracowaniu poświęconym samodzielności jurysdykcyjnej sądu kościelnego, dla których niniejsze analizy mogą stanowić asumpt, w szczególności mając na względzie zasady autonomii i niezależności Kościoła i państwa w zakresie swojej jurysdykcji.

De lege ferenda warto zastanowić się, czy mając na względzie temporalne realia toczonych spraw, prawodawca kanoniczny nie powinien zmodyfikować treść kanonu 1453 KPK/83, zastępując terminy maksymalne pojęciem „rozsądny termin”. Zauważyć przy tym należy, iż postępowanie prowadzone w rozsądnym czasie to nie to samo co postępowanie prowadzone szybko.

⁵⁸ Greszata, *Iudicium cum principiis*, s. 407.

Przedmiotowa propozycja pozostaje w zgodzie z nauczaniem Jana Pawła II, który niejednokrotnie zwracał uwagę, iż jest prawdą, że sprawiedliwość wymierzana sprawnie pozostaje konkretną służbą prawdzie i tworzy prawo osoby, natomiast fałszywa szybkość, która jest ze szkodą dla prawdy, pozostaje jeszcze bardziej niesprawiedliwa⁵⁹. Rozsądny czas postępowania to taki, który nie przeradza się w pośpiech, ale uwzględnia inne potrzeby procesowe, w tym wynikające zwłaszcza z prawa do obrony. Rozsądny termin postępowania musi zostać określony w świetle wszystkich okoliczności danej sprawy oraz w oparciu o kryteria takie, jak: złożoność sprawy, postępowanie samego skarżącego i właściwych organów oraz znaczenie przedmiotu sprawy dla skarżącego⁶⁰. Rozsądny czas postępowania uznać należy za wartość samą w sobie, stanowiącą jeden z warunków ochrony godności jednostki ludzkiej. Z obowiązku poszanowania godności wynika nakaz, aby nie stawiać jednostki w sytuacji długotrwałej niepewności co do jej losów, co wielokrotnie podkreślał papież Franciszek.

W świetle pluralistycznego społeczeństwa demokratycznego niezbędny jest dialog między dwoma porządkami prawnymi, poszanowanie wolności religijnej wymaga uznania prawa Kościoła katolickiego do samodzielnego rozstrzygania spraw duchowych swoich wiernych. Konkludując przypomnieć należy za Hermogenianusem, że wszystkie prawa powinny być stanowione ze względu na człowieka, a *iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia*.

BIBLIOGRAFIA

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia Lumen gentium*, 21 XI 1964, „Acta Apostolicae Sedis”, 57(1965), s. 5–67; tekst polski: Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 104–166.

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Declaratio de libertate religiosa Dignitatis Humanae*, 7 XII 1965, „Acta Apostolicae Sedis”, 58(1966), s. 929–946; tekst polski: Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności re-

⁵⁹ R. Kantor, *Zasada sprawiedliwości w postudze sędziego kościelnego*, „Studia Socialia Cracoviensia”, 4(2012), nr 2(7), s. 68.

⁶⁰ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 8 lutego 2024 r. w sprawie Kowalik vs. Polska, skarga nr 37910/21, Lex nr 3668710.

ligijnej *Dignitatis humanae*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 410–421.

Franciscus PP., *Litterae apostolicae motu proprio datae Mitis Iudex Dominus Iesus quibus canones Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformatur*, 15 VIII 2015, „Acta Apostolicae Sedis”, 107(2015), s. 958–70; tekst polski: Franciszek, List apostolski motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* reformujący kanony Kodeksu prawa kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski), Tarnów 2015.

Dicastero per la Dottrina della Fede, *Dichiarazione Dignitas infinita circa la dignità umana*, 2IV 2024, „Bollettino della Sala Stampa della Santa Sede”, 588, 8 IV 2024; tekst polski: <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2024/04/08/0284/00588.html#polacco> [1.06.2025].

Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti PP. XV auctoritate promulgatus, 27 V 1917, „Acta Apostolicae Sedis”, 9(1917), pars II, s. 3–521.

Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, 25 I 1983, „Acta Apostolicae Sedis”, 75(1983), pars II, s. 1–317, tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego* promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku, stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.).

Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. 1998, nr 51, poz. 318).

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. 2024, poz. 334 ze zm.).

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 8 lutego 2024 r. w sprawie Kowalik vs. Polska, skarga nr 37910/21, Lex nr 3668710.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2007 r., sygn. akt. SK 7/06, Lex nr 322157.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r., sygn. akt U 10/07, Lex nr 562823.

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 2016 r., sygn. akt IV CSK 529/15, Lex nr 2080076.

Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 27 maja 2013 r., sygn. akt IV SA/Wa 2049/12, Lex nr 1609353.

Andrzejewska M., Andrzejewski M.I., *Czy sąd kościelny jest innym sądem lub organem w rozumieniu art. 44 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych?*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL”, 10–11 (2014–2015), z. 1, s. 5–17.

Andrzejewski M.I., *Realizacja zasady kontrydiktoryjności w kanonach Kodeksu Prawa Kanonicznego po reformie procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa papieża Franciszka (dyspozycyjność i niezawisłość)*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich”, 31(2021), nr 34, s. 9–32.

Andrzejewski M.I., *Samodzielność jurysdykcyjna sądu w procedurach sądowych*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 2016, nr 15, s. 33–51.

Arobba Conde M., *Diritto processuale canonico*, Roma 2001.

Błaszczak Ł., *O tzw. ograniczonej samodzielności jurysdykcyjnej sądu cywilnego w procesie cywilnym*, w: *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych. Materiały konferencyjne Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Postępowania Cywilnego, Szczecin-Niechorze, 28–30 IX 2007 r.*, red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009, s. 127–146.

Borecki P., *Funkcja stabilizacyjna konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z 1993 r.*, „Przegląd Prawa Publicznego”, 2019, nr 5, s. 29–46.

Cenalmor D., Miras J., *Prawo kanoniczne*, Warszawa 2022.

Cieślak M., *Zasady procesu karnego i ich system*, w: M. Cieślak, *Dzieła wybrane*, t. 4, red. S. Waltoś, Kraków 2011.

De Diego-Lora C., *Postępowanie sądowe w ogólności*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1047–1050.

Dzięga A., *Władza sędziego kościelnego*, w: *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego*

- w *Gródku nad Dunajcem w dniach 11–12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 15–33.
- Dzięga A., *Zasada poszukiwania prawdy obiektywnej w procesie kanonicznym*, w: *Kościelne prawo procesowe – prawo rodzinne. Materiały i studia*, t. 4, red. A. Dzięga, M. Greszata, P. Telusiewicz, Lublin 2007, s. 169–188.
- Fastyn A., *Jurysdykcja sądu konsystorskiego w świetle przepisów prawa małżeńskiego z 1836 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 62(2010), z. 1, s. 111–134.
- Florczak-Wątor M., art. 53, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2023.
- Florczak-Wątor M., *Prawo do sądu jako prawo jednostki i jako gwarancja horyzontalnego działania praw i wolności*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2016, nr 3(31), s. 47–66.
- Greszata M., *Iudicium cum principiis – kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, Lublin 2008.
- Greszata-Telusiewicz M., *Klasyfikacja kanonicznych zasad procesowych*, „Człowiek – Rodzina – Prawo”, 2013, nr 8(17), s. 22–26.
- Greszata-Telusiewicz M., *System kanonicznego prawa procesowego*, „Człowiek – Rodzina – Prawo”, 2012, nr 1, s. 10–11.
- Grocholewski Z., *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, „Kościół i Prawo”, 1990, nr 7, s. 91–117.
- Hofmański P., *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego*, Katowice 1988.
- Jabłońska P., *Wolność religijna w prawodawstwie polskim*, „Libertas Religiosa”, 2022, nr 1, s. 40–66.
- Kantor R., *Zasada sprawiedliwości w postudze sędziego kościelnego*, „Studia Socialia Cracoviensia”, 4(2012), nr 2(7), s. 63–72.
- Karsten K., *Orzeczenie nieważności małżeństwa. Aplikacja kan. 1095 nr 3 w wyrokach coram Sobański*, Kraków 2017.
- Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 1: *Księga I: Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Poznań 2003.
- Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 5: *Księga VII: Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007.
- Krukowski J., *Sądy w ogólności*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 5: *Księga VII: Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 12–122.

- Krukowski J., *Wierni chrześcijanie*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 2/1: Księga II: *Lud Boży*, red. J. Krukowski, Poznań 2005, s. 15–42.
- Krukowski J., Kaleta P., *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*: t. 4/2: Księga VI: *Sankcje karne w Kościele zreformowane przez papieża Franciszka*, Poznań 2022.
- Lempa F., *Kompetencje, uprawnienia i obowiązki w Kościele katolickim*, Białystok 2013.
- Misztal-Konecka J., *Dokonywanie czynności procesowych przed sądem kościelnym jako okoliczność wyłączająca odpowiedzialność za naruszenie dóbr osobistych. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 12 stycznia 2017 r., I ACA 676/16, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 23(2020), s. 421–440.*
- O’Collins G., Farrugia E., *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych*, <http://www.opoka.org.pl/slownik/ltk/jurysdykcja.html> [3.05.2025].
- Pikus S., *Niezawisłość sędziego kościelnego*, Lublin – Sandomierz 2009.
- Rozkrut T., *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej (1979–2003)*, Tarnów 2003.
- Rozkrut T., *Zagadnienia procesowe w przemówieniach rotalnych papieża Jana Pawła II*, w: *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11–12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 101–123.
- Sarnecki P., art. 53, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016.
- Sheehy G., *The Canon Law: Letter & Spirit: A Practical Guide to the Code of Canon Law*, London 1995.
- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2009.
- Szttychmiller R., *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000.
- Waltoś S., *Naczelne zasady procesu karnego*, Warszawa 1999.
- Wąsek-Wiaderek M., *Zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu*, w: *System prawa karnego procesowego. Zasady procesu karnego*, t. 3, cz. 2, red. tomu: P. Wiliński, red. naczelny systemu: P. Hofmański, Warszawa 2014.
- Wenz W., *Proces o nieważność małżeństwa według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka w tradycji kanonicznej*, Wrocław 2016.
- Winczorek P., *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2003.

Wrenn L., *Trial in General*, w: *New Commentary on the Code of Canon Law*, red. J. Beal, J. Coriden, T. Green, New York – Mahwah 2000.

Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z., *Zasady prawa – zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974.

Wróbel A., *Glosa do trzech wyroków Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sejmowy”, 2000, nr 1.

<https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/sad-koscielny/> [5.06.2025].